

תחביר הפעלים המצריכים שם-פועל כמשלים יחיד בלשון חכמים

הפעלים המצריכים שם-פועל מתחלקים לשתי קבוצות:

א. פעלים המצריכים שם-פועל כמשלים יחיד.

ב. פעלים המצריכים שם-פועל כמשלים שני.

שתי הקבוצות נבדלות זו מזו הן מן הבחינה הסמנטית והן מבחינת מעמדו של שם-הפועל, אבל שני העניינים קשורים זה בזה. מאמר זה יעסוק בקבוצה א' בלבד, ויהווה פרק נוסף בסוגייה הרחבה העוסקת במהותם הסמנטית והתחבירית של היסודות הלשוניים המצריכים שם-פועל בלשון חכמים.¹ מעמד שם-הפועל כמשלימו של פועל בעברית החדשה כבר זכה לתיאורים אחדים.² תחילה נבחן את מבנה התשתית ואת המימושים התחביריים, אחר-כך נעיין בצד הסמנטי של הפעלים, ונדרון במקרי הגבול שבין שתי קבוצות הפעלים הנ"ל, ולבסוף נציג את מילון הפעלים שמצאנו בספרות התנאים³ ונדגים את מימושיהם התחביריים המתועדים בה.

א. מבנה התשתית והמימושים התחביריים

אנו עוסקים בפעלים דו-אתריים מסוג מסוים: פעלים, שבסביבתם התחבירית מצויים צירוף שמני, המתפקד במשפט השטח כנושא, ושם-פועל המתפקד כמשלים: צ"ש +

- מאמרי הראשון 'תחביר שם הפועל בל"ח' (שהוקדש למרכיבים הלשוניים שאינם פעלים) יתפרסם בספר היובל למשה גושן-גוטשטיין. מאמר נוסף שנושאו 'פעלים תלת-אתריים המצריכים שם-פועל בל"ח' יתפרסם במקום אחר. על סעיפים אחרים במאמרי המתפרסם כאן, שוחחתי עם פרופ' מ"צ קדרי ועם ד"ר מאיה פרוכטמן, ואני מודה להם על הערותיהם.
- ראה א' רובינשטיין, הצירוף הפועלי, תל-אביב תשל"א, עמ' 168 ואילך; ג' שטרן, על שם הפועל בעברית הישראלית, עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תשל"א. חומר רב על ל"ח פזור בעבודתו של מ' מישור: מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג.
- ככלל יש לומר, שהמשנה והתוספתא הן הקורפוס הבסיסי שלנו, ורק פעלים שלא נמצאו מתועדים בהן כלל (במבנה שלנו), או שלא כל מימושיהם נמצאו מתועדים, הובאו ממדרשי ההלכה. סתם משנה על פי כ"ק היא וסתם תוספתא על פי כ"י (ג' סדרים ראשונים לפי מהדורת ש' ליברמן וג' האחרונים לפי מהדורת צוקרמנדל). הקיצורים כ"א, כ"י, כ"ל, כ"פ, כ"ק מציינים את כתבי-יד ארפורט, וינה, לתדון, פרמה וקאופמן בהתאמה. מכילתא דרבי ישמעאל — לפי מהדורת הורביץ-רבין; ספרא — לפי מהדורת התצלום של א' פינקלשטיין (העמודים צוינו באותיות); ספרי במדבר — לפי מהדורת ח"ש האראוויטש; ספרי דברים — לפי מהדורת א' פינקלשטיין.

פועל + שם-פועל. יש משחזרים את מבנה התשתית כך: (צ"ש+פועל) + (צ"ש+ש) + פועל);⁴ כלומר, לפנינו פעלים המצריכים משפט. מבנה זה אפשר לו שיתגלגל בשתי דרכים:

א. צ"ש + פועל + משפט (שִׁפְעַל).

ב. צ"ש + פועל + שם-פועל.

מימוש ב' אפשרי רק כשהמבצעים של שני הפעילים שבתשתית זהים. לפי זה, שם-הפועל הוא פרי תעצים (או שימוי = nominalization) של פועל, והוא נתפס כמשפט מצומצם (או מכווץ = contracted sentence). אולם חוקרים רבים רואים בפועל + שם-פועל צירוף נשואי דו-פועלי,⁵ ואינם מקבלים את ההנחה ששם-הפועל הוא גלגול של משפט, לפחות במקצת הפעלים. וראה עוד להלן, פרק ב'.

אנו עיקר ענייננו הוא בתיאור המימושים התחביריים (כלומר במשפט השטח), ולכן נפתח בתיאור המבנים המתועדים בקורפוס התנאי.

1. פועל + שם-פועל.

2. פועל + פועל.

3. פועל + להיות + בינוני.

4. פועל + בינוני.

5. פועל + שם-פועל + שם-פועל.

6. פועל + משפט (שִׁפְעַל).

ראוי לקבוע מפורשות, שבמאמר זה נידונים (ונכללים במילון הפעלים שבפרק ג') רק הפעלים שנמצאו מתועדים במבנה (1) בלבד, או במבנה (1) ובמבנים נוספים.

1. פועל + שם-פועל

שם-הפועל מנוטרל מצד הקטגוריות הדקדוקיות של הגוף והזמן. אלה נלמדים בדרך כלל על-פי סביבתו התחבירית ועל-פי ההקשר הרחב יותר, ורק לעתים רחוקות נותרת דר-משמעות. אשר למבצעו של שה"פ (כלומר נושא), הדברים ברורים: במבנה שלנו לעולם יש זהות מבצעים בין שם-הפועל לבין הפועל המפורש, ובכך הם נבדלים מן הפעלים התלת-אתריים – הפעלים המצריכים שם-פועל כמשלים שני; באלה האחרונים, המבצע של שה"פ הוא הצ"ש המתפקד כמושא. ואשר לזמנו של שה"פ: ככלל אפשר לקבוע, שזמנו יהיה בעתיד ביחס לפועל המפורש. ואמנם, כשהמימוש התחבירי הוא 6 (משפט), גרעינו הפועלי יהיה: (שִׁ)פעל. ונחלקו חכמי התלמוד וחכמי ימי הביניים בפירוש פסוקים רבים במקרא בדבר זמנו של שה"פ.⁶ למעשה, המחלוקת נסבה על השאלה, האם הפעולה שבשם-הפועל (שהיא גרעין הנשוא, כפי שיובהר בפרק

4 ראה, למשל, מ' חן ו' דרור, מבוא לתחביר תיצרוני עברי, תל-אביב תשל"ו, עמ' 80.

5 ראה, למשל, א' רובינשטיין (לעיל, הערה 2).

6 ראה על כך בהרחבה במאמרו של ש' אברמסון 'במקראות, בחז"ל ובפיוטות', מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 1-4.

(ב') יצאה לפועל, או נשארה בגדר רצון (רצה לכתוב) וכוונה (נתכוון לכתוב).⁷ הספק קיים בעיקר בקבוצת הפעלים המודאליים (ראה פרק ב'), שכן בפעלי אספקט (התחיל לכתוב) ובפעלים האדברביאליים (הרבה לכתוב) המצב ברור: שם-פועל אחרי פועל בעבר = עבר. במקצת הפעלים מצאנו מימוש תחבירי אחר (מבנה 2), שבו מתפרש העניין.

שלילת שם-הפועל: המלה השוללת את שם-פ' היא 'לא', כמו בצורות פועל מפורשות. דרך זו מצויה בעברית המקראית המאוחרת (בקדומה: לבלתי + מקור).⁸ ולעולם תבוא שיי"ן הזיקה לפני מלת השלילה (שלא), כגון: גמרו שלא לעשר... ושלא ליטול את החלה (אבות ה, ח); מקום שנהגו שלא להשכים שלא להעריב (ב"מ ז, א). וכך גם במבנים אחרים, כגון: בטובה ושלא בטובה (שביעית ד, ג); תבוא שלא בלחם (ספרא, קנד). ובלשון המקראית המאוחרת: ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת (אסתר ד טז); ומעלליכם אשר לא טובים (יחזקאל לו: לא).⁹

מקומה של מלת השלילה: בדרך כלל אפשר לשלול את הפועל המפורש או את שם-הפועל, הכול לפי תוכן המשפט. אולם בפעלים מסוימים נמצאו חילופי נוסחאות, כגון: מקום שנהגו לסוך... מקום שלא נהגו לסוך... (שביעית ב, ה) — כך בכי"פ ובכי"ל, אך בדפוסים ובכי"ק: מקום שנהגו שלא לסוך; מקום שנהגו למכור... מוכרין, מקום שלא נהגו למכור... (פסחים ד, ג) — כך בדפוס, אבל בכי"ק ובכי"פ: מקום שנהגו שלא למכור. אגב כך נעיר, שגם בשלילת שם-פועל המתפקד כמשלים לא מוצרך נפלו חילופים בנוסח, כגון: אל תהיי כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, אלא היו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס (אבות א, ג) — כך בדפוסים, אך בכי"ק ובכי"פ: על מנת שלא לקבל פרס;¹⁰ המכנס חלות על מנת להפריש... המכנס חלות שלא על מנת להפריש... (טבול יום א, א-ב) — כך בדפוסים, אך בכי"ק ובכי"פ: על מנת שלא להפריש. והסוגייה טעונה בדיקה מקפת.¹¹

מספר הפעלים שבמילון הוא 65, אך בהיעדר נתונים מלאים על המקרא, לא נוכל להעריך את היקף התופעה.

2. פועל + פועל

במבנה זה הצירוף הפועלי מורכב משני פעלים מחוברים (חיבור סינטי), המותאמים מבחינת המבצעים ומבחינת הזמן הדקדוקי. ואעפ"כ עוד נראה להלן (פרק ב'), שאין מעמדם של שני הפעלים שווה.

7 וכבר בשנת תרצ"ז פירש ח' ילון את הפסוק 'אתי עזבו מקור מים חיים לחצב להם ברות' (ירמיהו ב: יג) כלשון 'יחצבו', והעיר, שיש הרבה כיוצא בזה בלשון חז"ל, כגון: מי שהוא חוטא לומר = ואומר. קונטרסים לענייני הלשון העברית, שנה א (תרצ"ז), עמ' 36.

8 על המצב במקרא ובמגילות קומראן ראה י' קוטשר, תרביץ לג (תשכ"ד), עמ' 126-128; א' קימרון, דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה, ירושלים תשל"ז, עמ' 189-290.

9 ראה י' בלאו, ספר טור-סיני, ירושלים תש"ך, עמ' 147-148.

10 פרשניה של מסכת אבות, שהכירו גירסה זו, נתקשו בפרושה.

11 ומעניין להשוות זאת למבנים אחרים בעברית הישראלית: האם אתה חושב ש...? — לא, אני לא חושב/לא, אני חושב שלא; אני לא רוצה ש.../אני רוצה שלא...

משכים וטובל (תמיד א, ב) לצד: משכים לצאת (תוס' בכורות ג, יט). לפעמים נמצאו חילופים בין כתבי-היד, כגון: ישתדל אדם וילמד (תוס' קידושין ה, טו) — כך בדפוס ובכ"י וינה, אך בכ"י אפרוט: ישתדל אדם ללמד. והשווה במקרא: לא אוסיף עוד ארחם (הושע א: ו); ומהרתם והורדתם... את אבי (בראשית מה: ג). אבל מצאנו במקרא גם חיבור אסינדיטי, כגון: אל תרבו תדברו גבהה גבהה (שמ"א ב: ג); וכן מצינו צורת פועל פשוטה ולצדה צורה מהופכת: כי איככה אוכל וראיתי ברעה... (אסתר ה: ו). בפועל 'שכח' יש הברלי משמעות ברורים בין 'שכח + ש"פ' = לא עשה, לבין 'שכח + פועל' = עשה.

רשימת הפעלים: בא, זכה, הוסיף, נמלך, קדם, הקדים, השתדל, שכח, השכים, שנה, התחיל.

3. פועל + להיות + בינוני

במבנה זה הצירוף הפועלי מחבר פועל מפורש עם בינוני בתיווך 'להיות' (צורה פריפראסטית), כגון: חזרו להיות מניחים (שקלים ז, ה); לא נמנעו מלהיות אוכלין (תוס' דמאי ב, ג). קיים התאם במין ובמספר בין שני הפעלים. מימושים אלה מצויים לצד המימוש הרגיל (פועל + ש"פ), כגון: חזרו לשקול סלעים (שקלים ב, ד); לא נמנעו מלשרוף את הבשר (עדויות ב, א). וראה הערותינו למבנה הבא. רשימת הפעלים: זו, חזר, למד, נמנע, נהג, פסק.

4. פועל + בינוני

במבנה זה הצירוף הפועלי מחבר שני פעלים בדרך אסינדיטית בקיום התאם במין ובמספר, אך לא בזמן. כגון: היתחלתי מביא (נגעים ז, ד), לצד: התחילו למשכן (שקלים א, ג). לפעמים אנו מוצאים חילוף נוסחאות באותו מאמר, כגון: חב המזיק משלם (כ"ק א, א—א—ב — כ"ק), כנגד: חב המזיק לשלם (שם, כ"פ והדפוסים). רשימת הפעלים: חב, הוסיף, נמנע, מצא, נהג, התחיל.

נשאלת השאלה: מהו טיב היחס שבין מבנה זה לבין המבנה הקודם? האם עלינו להניח, שלמעשה המבנה המלא כולל 'להיות', כמבנה הקודם, וכל הדוגמאות שבמבנה זה הן פרי נשילה של שם-הפועל 'להיות'?¹² בשני פעלים מצאנו את שני המבנים מתועדים זה לצד זה: לא נהגו להיות רוחצין (תוס' מו"ק ב, טו), לצד: נוהגין היו בית אבא נותנין (פאה ב, ד); לא נמנעו מלהיות אוכלין (תוס' דמאי ב, ב), לצד: לא נמנעו עושיין טהרות (יבמות א, ד). סבורני, שהמבנה פועל + בינוני קיים לעצמו.¹³ הוא מצוי הרבה בפועל 'התחיל', למשל, ולעולם ללא 'להיות',¹⁴ והוא מצוי בארמית.¹⁵ השימוש

12 כך קובע מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 131.

13 וסגל, שם, מביא דווקא פועל זה כדוגמה: התחילו כל העם [להיות] שורפין.

14 וראה מ' מישור (לעיל, הערה 2), עמ' 393.

15 לא בכל הניבים הוא מצוי במידה שווה. ראה ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשכ"ח, עמ' 21, 33–34; ע'

אביגרי, לשוננו מ (חשל"ו), עמ' 293.

במבנה: פועל + להיות + בינוני, אפשר שבמקורו ציין אספקט של הרגל וחזרה על הפעולה. הוא חדר-משמעי מבחינה זו שלא ישמש להוראת התכלית. ראוי לציין, שהשימוש בבינוני כמשלים מוצרך מצוין גם ליד אלמנטים מודאליים לא-פעליים ('חסרי גוף ומספר') ודומיהם.¹⁶

5. פועל + שם-פועל + שם-פועל

המבנה הזה קיים, כמובן, רק במקום שגם שם-הפועל המוצרך שייך לקבוצת הפעלים המצריכים שם-פועל, כגון: עד שעה שהוא יכול לחזור ולהיות לח (נידה ז, ב); שהוא יכול לפשוט את ידו וליגע (טהרות ז, ב). בדרך כלל מחוברים שני שמות-הפועל בוי"ו החיבור. תופעה זו מצויה גם במשפטים שיש בהם ביטוי מודאלי במקום הפועל הראשון, כגון: אינו צריך לחזור ולהתוודות עליהן (תוס' יומא ה, טו). ופעמים בחיבור אסינדטי, כגון: יש מקום ליצר הרע להרהר לומר (ספרא, שעב). ובפעלים תלת-אתריים: הרוצה להחמיר על עצמו ולנהוג כדברי בית שמי (תוס' יבמות א, יג) — כך בכי"ו, אך בכי"ע ובדפוס: לנהוג; ואם רצה להחמיר על עצמו למכור במידה (מע"ש ג, יג). לפעמים יש הבדל סמנטי בין שתי דרכי ההצטרפות של שם-הפועל: יכול לחזור ולעשות = לעשות שנית. יכול לחזור לעשות = לשנות ממנהגו. ועיין בפרק ג' בפועל 'חזר'.

שתי הדרכים מצויות גם בשם-פועל שהוא משלים לא מוצרך, כגון: ופרעה הוסיף עליהם אחר בשביל למהר לרדוף אחרי ישראל (מכילתא בשלח ב, א); לא בא השלישי אלא להחמיר עליו ולעשות דינו כיוצא באלו (מכות א, ז). המצב טעון בדיקה מקפת, כדי לגלות אם יש התניות תחביריות וסמנטיות לתפוצת שתי הדרכים. המצב במקרא אינו ידוע, ונסתפק בדוגמה אחת: לא יוכל לשוב לקחתה (בראשית כד: ד).

6. פועל + משפט (שיפעל)

כאן אין לפנינו צירוף פועלי, אלא פועל המשעבד משפט. אף כאן יש זהות מבצעים בין הפועל לבין המשפט המשועבד. במספר פעלים נמצא שני מבצעים, וזה מצביע על תבנית אחרת ועל משמעות אחרת,¹⁷ כגון: בני אדם שכיבדו את הצדיק זכו שתשקוט עליהם הארץ (ספרא, שע); אם חשב שידוחו רגליה (מכשירין ג, ח); מפני שהוא מתכוון שיצאו מכולו (מכשירין א, ב).

לפעמים נמצא חילופי נוסחאות בין שיפעל לבין שם-פועל, כגון: הרוצה שיחכים, יעסוק ב... ('ב' י, ח) — כך בדפוסים; אך בכי"ק: הרוצה להחכים, ובכי"פ: הרוצה להתחכם.

רשימת הפעלים: זכה, חשב, נתכוון, נדר, נהג, קיבל עליו, רצה, נשבע.

16 ראה מאמרי בספר היובל למ' גושן-גוטשטיין (לעיל, הערה 1).

17 והרי יש קבוצות פעלים, שמשלימם הוא משפט ושלא יכואו עם משלים שם-פועל, כגון פעלי תפיסה, פעלי הבעה ופעלי רצון. ראה א' רובינשטיין, הצירוף הפועלי, עמ' 78-80.

ב. עיון סמנטי בפעלים

הצירוף הנשואי הדו-פעלי (פועל + שם-פועל) מורכב משני פעלים שאינם במעמד שווה. מבחינה תחבירית שניהם מהווים סינטגמה אחת – נשואית, שגרעינה הוא הפועל המפורש, וזה משעבד שם-פועל. אולם מבחינה סמנטית גרעין הסינטגמה הוא דווקא שם-הפועל, ואילו הפועל המפורש אינו אלא פועל עזר המוסיף היבט כלשהו לפעולה.¹⁸ תיאור זה הולם פעלים שאינם בעלי השאה מלאה (verbs of incom-plete predication).¹⁹ אמנם נכללים כאן גם פעלים, שבמבנים אחרים הם משמשים כמרכיבים פרדיקטיביים שלמים, אלא שבמבנה זה הם נחלשים ומתפרקים מתוכם. מכל מקום נמצאו פעלים (מבין המודאליים), שלגביהם נחלקו החוקרים, אם שם-הפועל הוא גרעינם או מושאם.²⁰

נמנענו מלהשתמש במונח 'מושא מורחב', המקובל בספרי תחביר, שכן לא הכול מסכימים להרחיב את הגדרתו.²¹

הפעלים מתמיינים מיון סמנטי לארבע קבוצות:

1. פעלי תיאור (אדברביאליים): איחר, קדם, הקדים, הרבה, השכים. השימוש במבנה 'פועל (תיאורי) + שם-פועל' מצוי יותר במקרא. במקרא משמשים הפעלים הנ"ל ואחרים נגון: היטיב, הפליא, הגדיל.²²

2. פעלי תהליך (אספקטואליים):

התחלה: נטל, פתח, התחיל, נטה.

המשך וחזרה: הוסיף, נהג, שזהה, נשתהה, שנה, חזר, יגע.

סיום: גמר (ב), (לא) זו, סיים, פסק, נתייאש.

פעלי תנועה: בא, הלך, יצא, עמד.

פעלי התנועה משמשים כפעלי עזר לציון תחילת פעולה, או עמידה על סף התחלתה, ויש בהם אף משום כוונה והתכוונות. ההבחנה בין שימושיהם של פעלים אלה כמרכיבים נשואיים מלאים עם משלים לא מוצרך (תכלית) לבין השימוש הנידון כאן אינה חדה.²³

18 והוא הדין גם למבנה מס' 2 (פועל + פועל), אע"פ שהצירוף הפועלי בא במבנה של איחוי.

19 ראה נ' שטרן, על שם-הפועל, עמ' 28.

20 ראה, למשל, י' צדקה, תחביר העברית בימינו, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 176–184.

21 על המצב בספרי התחביר ראה א' שוריצולד, 'על הוראת הנשוא המורחב: הנשוא המורחב והאוגר', החינוך תשל"ו, עמ' 246–251. על פעלי העזר ראה: R.A. Berman, 'On the Category of Auxiliary in Modern Hebrew', *Hebrew Annual Review* 4 (1980), pp. 15–37.

22 ראה על כך א' רובינשטיין, העברית שלנו והעברית הקדומה, אוניברסיטה משודרת, תל-אביב תשמ"א, עמ' 34–39.

23 החוקרים חלוקים בשאלה, אלו מפעלי התנועה משמשים כבר במקרא כפעלי עזר. ח' ילון מפרש: ההולכים לרדת מצרימה (ישעיהו ל: ב) = עומדים לרדת. ראה פרקי לשון, עמ' 377. נ' סוקולוב מפרש כן אף את הפועל 'נכנס' בלשון חכמים, כגון: משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן (ברכות א, א) = התכונן, החל לעשות. כמו: הולך לעשות, לא לעשות, עובר לעשות. ראה ספר קלוזנר, ירושלים תרצ"ג, עמ' 109–131. על המצב במקרא ראה מה שכתב מ"צ קדרי, פרשיות בתחבירי מקראי, רמת-גן תשל"ו, עמ' 24–25. ועתה זכינו למחקרה המקיף של ד"ר פנינה טרוימר: פועלי התנועה בעברית בת-ימינו – עיין סמנטי ותחבירי, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור

3. פעלים מודאליים

הגדרות שונות ניתנו למונח 'פועל מודאלי'. יש שהרחיבו את תחום שלטונו וכללו בו לא רק וודאות ואפשרות, צורך וחובה, אלא גם רצון וכוונה.²⁴ החוקרים נעזרים בקריטריונים מורפולוגיים ותחביריים. העברית נעדרת כל סימנים מורפולוגיים המיוחדים לפעלים אלה, ולכן הקריטריון העיקרי הוא תחבירי: ההשתייכות למבנה פועל + שם-פועל כמשלים מוצרך יחידי.²⁵

א. פעלי אפשרות ויכולת: גם ליבו, יכול, הספיק, חס, זכה, טהר, למד, התלמד, מצא, נתיירא, כשר, מלאו ליבו, נמנע, מנע עצמו, עלה גורלו, נתעצל, נפחת, שכח.

ב. פעלי צורך וחובה: גמר (א), חב, נדר, צרך, נצרך, הצטרך, נשבע, כתב, התנבא, נראה.

ג. פעלי רצון וכוונה: ביקש, חשב, יגע, נתכוון, החליט, נמלך, הסיע את ליבו, נתן דעתו, נתן עיניו, קיבל עליו, רצה, נתרצה, השתדל.

4. פעלי התרחשות ותחולה: אירע, חל.²⁶

הערה: אנו מוצאים קורלציה חלקית בין המיון הסמנטי לבין ההתנהגות התחבירית של הפעלים, למשל: כמעט רק הפעלים המודאליים מצריכים משפט (שיפעל). למעשה, כל הפעלים שבמאמרו — לרבות הפעלים המצריכים משפט — לא יבואו בגלגול פאסיבי; ומכאן, שלפחות במבנה שלנו אין הפעלים האלה פעלים יוצאים במובן הרגיל.

פעלי שלילה ומניעה

כל מלות היחס המוצרכות אחרי פעלים נשמטות בבואן לפני שם-פועל, חוץ ממ"ם. מ"ם זו תצטרף לצורה 'לפעול' בלא השלת הלמ"ד (ולא כבמקרא: מ + לפעל < מפעל), כלומר: מלפעול. מבדיקת מהותם הסמנטית של הפעלים המצריכים מ"ם + שם-פועל עולה, שפעלים אלה משתייכים לשדה סמנטי רחב, אך מוגדר: פעלים המכילים אלמנט של שלילת הפעולה, מעיכובה והשהייתה ועד להפסקתה המוחלטת.²⁷ ואלה הפעלים: גמר, (לא) זז, חס, טהר, נתייאש, נמנע, נדר, הסיע את ליבו, נתעצל,

לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג.

24 לסיכום הגישות השונות, ראה F. R. Palmer, *Modality and the English Modals*, London 1979, pp. 2-9

25 בהיעדר כל עבודה מקפת על הפעלים המודאליים בעברית, נסתמך בעיקר על המיון של א' רובינשטיין, הצירוף הפועלי, עמ' 180-181. הוא העמיד את פעלי היכולת בנפרד; ראה שם, עמ' 177-179. והשווה את מיונו של ע' אורנן, המשפט הפשוט, ירושלים תשל"ט, עמ' 124-127. חלוקה שונה מהג'ל נמצאת בספרו של י' צדקה: תחביר העברית בימינו, עמ' 176-184.

26 לא מצאתי הסבר נאות לשני הפעלים האלה. הפועל (הארמי) 'אירע' משמש לרוב שלא במבנה זה והוא שייך לקבוצת הפעלים 'שנושאם מימוש פריפוזיציה' שוכחה לתיאור יסודי במאמרו של א' רובינשטיין, לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 147-154. הפועל 'חלי' — רוב שימושו הוא במבנה זה. המבנה השני: צ"ש + חל + על צ"ש.

27 שדה סמנטי זה רחב ומגוון, ומרכיביו מצויים במכנים תחביריים רבים, כגון בפעלים התלת-אתריים (עצר, כלה, פטר ועוד) ובביטויים מודאליים ואחרים ('חג'מ') המצריכים שם-פועל (אסור, עצור, פטור ועוד). על האחרונים ראה מאמרי בספר היובל למ' גושן-גוטשטיין (לעיל, הערה 1).

ניפחת, פסק, נשתהה, שכח. ואין כאן המקום לפרק פעלים אלה למרכיביהם הסמנטיים, כדי להגיע להבחנה שביניהם.

ג. מילון הפעלים ומימושיהם התחביריים

במילון יכללו כל הפעלים שנמצאו משמשים בספרות התנאית במבנה צ"ש + פועל + שם-פועל. נברר תחילה את מעמדם של הפעלים שנכללו במילון, אע"פ שלכאורה הם אינם שייכים למבנה הנידון, וננמק מדוע פעלים אחרים לא יכללו במילון, אע"פ שלכאורה הם שייכים לכאן. ככלל, המבנה שבפוטנציה הוא הקובע ולא המימוש התחבירי המקרי.

א. אלה יכללו:

1. צירוף אידיומאטי (המורכב מפועל + צ"ש) המשמש כתחליף של פועל, כגון: גס ליבו, עלה גורלו, מלאו ליבו. המבצע של שם-הפועל נזכר בכינוי החבור לשם, והפועל אינו ניטה.
2. צירוף אידיומאטי, המורכב מפועל + משלים שמני, המותאם בנטייה לפועל ואינו מומר באלמנט אחר, כגון: הסיע את ליבו, נתן עיניו.²⁸
3. פועל + כינוי רפלקסיבי (עצמו, עליו), המותאם בנטייה לפועל ואינו מומר באלמנט אחר, כגון: מנע עצמו, קיבל עליו.
4. פועל + צ"ש, שאינו אלא כינוי מקדים למושאו של שם-הפועל, כגון: גודל שנפל לגת וחשב עליו להעלותו לנוכרי (טהרות ח, ו).

ב. ואלה לא יכללו:

1. פועל + ש"פ המשמש כמשלימו הבלתי מוצרך של הפועל (= תכלית). כגון: עשה נוכרי כבש לירד בו (שבת טז, ח). לא תמיד ההבחנה ברורה. ראה מה שהעירונו לעיל בסעיף ג' (בעיקר בפעלי תנועה).
2. פועל + ש"פ, שאינו אלא מימוש תחבירי חסר של פועל תלת-אתרי, כגון: הורו בית דין לעקור (תוס' הוריות א, ז) = הורו + בית דין + ל-צ"ש + לעקור; וגזר רבן יוחנן בן זכיי שלא להושיב בית דין (עדרות ח, ג) = גזר + רבן יוחנן בן זכיי + על צ"ש + שלא להושיב...
3. פועל בבניין פאסיבי + ש"פ. בדרך כלל זהו גלגולו הפאסיבי של פועל תלת-אתרי. צ"ש 1 במשפט התשתית (= המבצע של הפועל המפורש) חסר. לעומת זאת, צ"ש 2, שתפקד כמשלימו הראשון של הפועל במבנה התשתית, משמש כנושא המשפט העילי. ונתמנה להיות כהן גדול (יבמות ו, ד), ולצדו מתועד גם מבנה התשתית: ומינהו המלך להיות כהן גדול (יבמות ו, ד), אמנם לא כל פועל בבניין פאסיבי שייך בהכרח לקטגוריה זו. הוצרך + ש"פ, למשל, אינו גלגולו של צ"ש + הצריך + צ"ש + ש"פ.

28 על ניבים במעמד של פועל ראה א' רובינשטיין, הצירוף הפועלי, עמ' 48-53.

הפעלים:

1. אחר . הקדים משה לצאת אמרו... איחר לצאת אמרו... (ספרי דברים יב, 20). התכנית מצויה במקרא, כגון: לא תאחר לשלמו (דברים כג: כב).
2. אירע . אירע סיוון להיות באחד בשבת (מכילתא ויסע א, 159). מגיד שאותו היום אירע שבת להיות (שם, שם). ניסן שיצאו בו ישראל ממצרים אירע להיות בחמשי בשבת (שם, שם)²⁹.
3. בא . א. אבל קטן שבא לכבות אין שומעין לו (שבת טז, ו). בא לו כהן גדול לקרות, אם רוצה בבגדי בוך... (יומא ז, א). למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג לקוניו ושפך הקיתון על פניו (סוכה ב, ט). אם באים אנו לדין אחר בית דינו שלרבן גמליאל... (ר"ה ב, ט). בא = התכוון, עמד להתחיל.
ב. וכל הרוצה לראות בא לראות (סוטה א, ו) — דפוסים. בכי"פ: ורואה; כיי"ק: וראה (בא — על גרד). פועל: וכל הרוצה ללוות יבוא וילווה (אבות ג, טז; ליתא בכיי"ק). כל מי שהוא יודע לו זכות יבוא וילמד (סנהדרין ו, א). קח לך זיתים ובא ועשם בבית הבד (בי"ב י, ז). בוא ונתקין שיהו הצרות... (תוס' יבמות א, ט). בא = לשון הזמנה.³⁰
4. ביקש . ביקש להתנמנם פירחי כהונה מכין לפניו (יומא א, ז). וכל המבקש לחזור הרשות בידו לקפח את שוקיו (סוטה ח, ו). ואתה מבקש לך ליטול כהונה גדולה (תוס' בי"מ יא, ב). ביקש = א. נטה (נטייה טבעית), היה קרוב לעשות דבר;³¹ ב. נתכוון, רצה.
5. גמר (א) . גמרו שלא לעשר, רעב של מהומה... (אבות ה, ח). גמר שלא לשוף — טמאה (כלים טז, א). גמר = החליט.
6. גמר (ב) . גמר מלנעול החזיר את המפתחות לשלשלת (מידות א, ט). גמר מלימסוך אבל עתיד ליקח... גמר מליקח אבל עתיד ללוות... (טהרות ט, ב). גמר מלאוכל לא יתיר את סוכתו (סוכה ד, ח). גמר = סיים, הפסיק.
7. גס ליבו . מימי לא גס ליבי לומר לאדם צא ולקט (תוס' מעשרות ג, ז).

29 לפי שעה מצאתי את הפועל 'אירע' במבנה זה במכילתא בלבד וכל המובאות בפרשה אחת בלבד.

30 ראה מ' מישור, מערכת הזמנים (לעיל, הערה 2), עמ' 105, 109, 113.

31 וכך פירש ח' ילון, פרקי לשון, עמ' 448-489; הוא הביא מקבילות מהמקרא כגון: והאניה חשבה להשבר (יונה ג: ד), וגם מן הארמית המקראית והתרגומית.

8. הלך

הריני הולך להשיא לבני אשה בת גיורת מצרית (תוס' קידושין ה, ד). היה הולך להפריש תרומה... מאימתי מברך עליהן (תוס' תרומות ג, ג). היה הולך למול את בנו ולשחוט את פסחו (תוס' פסחים ו, ה — כ"ע; בכ"ו חסר 'למול את בנו'). 'הלך' משמש במשמעות: עמד ל-, התכוון להתחיל.

9. זז

לא זו האב להיות קובל והולך עד שיאמר... (ספרי דברים טו, 331). בדפוס: מלהיות. 'זוז' במשמעות 'הפסיק' מצוי בספרות האמוראית, אבל במבנה חלופי: פועל + בינוני, כגון: לא זוז משם נושאין ונותנין בדבר (ירוש' מגילה ע"ד); כך לא זו יהודה משיב ליוסף לדבר על דבר (בראשית רבה צג, ד).

10. זכה

יוסף זכה לקבור את אביו (סוטה א, ט). בני אדם שכיבדו את אברהם אבינו זכו לישב בארצם (ספרא, שסט). שמא לא זכה ליבנות ממנה (תוס' יבמות ח, ה). שיפעל: לא זכיתי שאשמע שתיאמר יציאת מצרים בלילות (תוס' ברכות א, יב). בני אדם שכיבדו את הצדיק זכו שתשקוט עליהם הארץ (ספרא, שע). פועל: כל המתאבל על ירושלם וזכה ורואה בשמחתה (תוס' סוטה טו, טו). יוסף זכה לקבור את אביו לפיכך זכה ונתעסק בו משה (תוס' סוטה ד, ז). ופעם אחת נמצא ש"פ גם כשהמבצע שונה: מאותה שעה זכו ישראל להעמיד מהם המקום נביאים (מכילתא, בחודש 237).

11. חב

וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק... (מכילתא נזיקין יד, 298. בכ"י אוק' ובכ"י מינכן: משלם). בינוני: וכשהזיק חב המזיק משלם תשלומי נזק... (ב"ק א, א; א, ב. בדפוס ובכ"פ: לשלם).

12. חל

יום טוב שחל להיות ערב שבת (שבת ב, א). חל יום אחד להפסיק בינתיים (סוכה ה, ח). שבת שחלה להיות בראש חודש (תוס' ברכות ג, יא). עצרת פעמים שחל להיות בחמשה ובשישה... (תוס' ערכין א, ט). עצרת שחל להיות בשני... (בתוס' חגיגה ב, יג — כ"ו; בכ"ל: שחלה להיות; בכ"ע שבדפוס: שחלה בשני). עצרת שחלה להיות ערב שבת (חגיגה ב, ד. בדפוס: שחל).

נראה, ש'עצרת' נתפסה כנקבה על פי משקלה, או כזכר בהתאם ל'יום] עצרת. המבנה חל + צירוף יחס (= תיאור זמן) נדיר ביותר בספרות התנאים וטעון בדיקה בנוסחאות. כגון: אין עצרת חל אלא ביום הנף (ערכין א, יא); ובחגיגה ב, יג גורסים כ"ע והדפוסים: עצרת פעמים שחלה בשני ובחמשי...

13. חס

הקנים היוצאים מן העריס חס עליהן לפסקן (כלאים ו, ח). חס עליהן המקום מלהעבירן מן העולם (ספרא, שפב).

14. חזר

... חזרו בית הליל להורות כדברי בית שמיי (יבמות טו, ב). היו שקלים דרכונות חזרו לשקול סלעים (שקלים ב, ד). חזרו להיות מניחים אותם ובורחים (שקלים ז, ה). חזרו מלהיות מושכין, הרי הן כמי גבאין (תוס' מקוואות א, יד). [המ"ם היא, כנראה, פרי גרירה להלכה יג: פסקו מלהיות].

חזר = שינה את דרכו והחל לנהוג... המבנה 'חזר + פועל' מצוי הרבה, אך לרוב משמעותו: עשה שוב. אבל במקרא שב + פועל = עשה שנית. וכן עשה + ש"פ: ולא אשוב לשחת אפרים (הושע יא: ח).

15. חשב, חישב

חשב להוציאו באחד מהם (אהלות ז, ג). החושב לשלוח יד בפיקדון (ב"מ ג, יב). חישב ליתן את הניתנין למטה למעלה (תוס' זבחים ג, ב). החושב על מי חטאת (ו)לשתותן (פרה ט, ד). גוזל שנפל לגת וחשב [עלין] להעלותו לנוכרי (טהרות ח, ו).³² שיפעל: אף על פי שחשב שירד עליהן טל (מכשירין ו, א). אם חשב שידוחו רגליה (מכשירין ג, ח).

16. טהר

נכרי שמת טהר מליטמא במשא (גידה י, ד). ראשונים טהרו מלטמא והשניים הוכשרו לקבל טומאה (תוס' מכשירין ב, יג). משהשרישו בעלייה, טהרו מלטמא (מעשרות ה, ג). וטהר — מלטמא כלי חרש במשא (ספרא, שפד).
טהר = פסק (מצב מסוים, כגון טומאה, זיבה וכו'). וכך נדרשים לשונות 'טהר': וכי יטהר הזב מזוכו — כשיפסוק מזוכו (ספרא, שכג). ואם טהרה מזוכה — כשתפסוק מזוכה (ספרא, שלג). ואפשר שכך נדרש גם 'כבס', כגון: וכיבס המטהר את בגדיו — מלטמא משכב ומושב (ספרא, רצב).

17. נתייאש

כמדומני שנתייאש מלקרות (תוס' ברכות א, ב). והשווה ירוש' מועד קטן פב ע"א: משנתייאשו מלבקש. ומעניין המבנה שבמקרא: ונאש ממני שאול לבקשני עוד (שמ"א כז: א) — לכאורה זהו מבנה של פועל תלת-אתרי, אך 'ממני' מכוון למושא של שם-הפועל, וזהו גלגולו המקדים בקיום התוספת הפריפוזיציונלית.

18. יגע

כשיגע להראותו אמר לו (ספרי דברים שנו, 424). משיגע להראותו אמר לו (ספרי דברים יט, 31). והשווה משלי כג: ד: אל תיגע להעשיר.

32 'עליו' (שהוספה בכי"ו ונמצאה בכי"פ) וכן 'על מי חטאת' שבמבואה הקודמת לזו, אינן אלא נושאים של משפטי ייחוד. הן מלמדות על גלגול מקדים למושא של שם-הפועל בתוספת מלת יחס. ברור אפוא שאין הן משמשות כמושא ראשון של פועל תלת-אתרי.

19. יכול

ולא יכלו חכמים להכריע עליו (תוס' ביכורים ב, א; ב, ו). לא יכלו לעמוד בהם (מכילתא בחודש, ה, 222). עתה איך אוכל לקבל דמץ של אכלסין הללו (מכילתא שירה ט, 145). הפועל 'יכל' נדיר מאוד שימושו בלשון התנאים מחוץ לצורות הבינוני.

20. הוסיף

אם הוסיפו לנטף (מכשירין ב, ד). בינוני: הרי זה מוסיף ומביא חטאת ואשם אחר (תוס' מעילה ג, ב). פועל: נתמעט באוכל מוסיף ומזכה (עירובין ז, ז). במקרא מצוי הרבה יסף/הוסיף + ש"פ, וגם הנ"ל + יפעל: כי לא יוסיף יבא כך עוד ערל וטמא (ישעיהו נב: א).

21. יצא

האשה שהיא יוצא להרג אין ממתנין לה עד שתלד (ערכין א, ד). הגוסס והיוצא להרג לא נידר ולא נערך (ערכין א, ג). ועל היוצא לידון... ועל היוצא להרג נמנין... (גיטין ג, ד). או שהיתה יוצאה ליסקל (ב"ק ט, ב). יצא = מוכן ועומד ל... תמיד בצורת בינוני (הזמן מובע בפועל העזר 'היה').

22. נתירא

הרי הוא מתירא ליטול מארץ ישראל שלא ברשות (ספרי דברים נב, 119). ונמצא במקרא בבניין קל: איך לא יראת לשלח ידיך (שמ"א א: יד).

23. נתכוון

אם היה מתכווין ליטול את הגס הגס (פאה ו, יא). ניתכוון להרוג את הבהמה והרג את האדם (ב"ק ד, ו). ואלו [ואלו] מתכוונים להקל (עירובין ח, ב). שיפעל: מפני שהוא מיתכוון שיצאו מכולו (מכשירין א, ב).

האם השימוש בפסוקית שיפעל מיוחד למשפטים שבהם נושא שה"פ שונה מנושא הפועל המפורש? לכאורה, מצינו שתי דוגמות סותרות: אם מי שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה... המתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר (תוס' נזיר ג, יד).³³ אולם נראה לי, שאין כאן סתירה. 'לעלות' הוא בבניין הפעיל בשימוש הה"א לפני גרונית.³⁴

24. כשר

שלא כשרו לעלות בה (ספרא, ז). אינו דין שיכשר לבוא תמורתה (ספרא, טז).

25. כתב

כתב לגרש את אשתו ונימלך (גיטין ג, א. בדפוס: לגרש בו את...). כתב לזון את בת אשתו (תוס' כתובות י, ב). כתב = הבטיח (בכתב), התחייב. ושמא פועל זה שייך למבנה אחר: פועל תלת-אתרי, שבו חלה נשילה של צ"ש: כתב + [ל"צ"ש] + ש"פ.

33 כך סבור מ' מישור, מערכת הזמנים, עמ' 339.

34 ראה מה שכתבתי במאמרי 'על פרשת הגרוניות בלשון חכמים' בספר: מחקרים בלשון העברית ובספרות חז"ל — ספר זכרון למ' מורשת (בדפוס).

26. למד

שמה מתוכם ילמדו לשקר (אבות א, ט). מכאן למדה המלכות להיות מנהגת תורמיות תורמיות (מכילתא ויהי ב, 91). המבנה מצוי במקרא, כגון: לא תלמד לעשות כתעבת הגוים (דברים יח: ט).

27. נתלמד

מתלמדין לתקוע בשבת (תוס' ר"ה ד, י).

28. מלאו ליבו

היאך מלאך ליבך לעבור על דברי חביריך (תוס' דמאי ה, כד). לא מלאני ליבי מימי לעבור על דברי חבירי (תוס' שבת יג, יב — כי"ו). מקור הביטוי בספרי המקרא המאוחרים, כגון: אשר מלאו לבו לעשות כן (אסתר ז: ג); והוא משמש גם בירושלמי (כגון מעשרות מח ע"ד; שבת יד ע"ג).

29. נמלך

היתה שדהו זרועה חטים ונימלך לזרועה שעורים (כלאים ב, ג). כתובים היו ונימלך שלא ליתנן (ב"מ א, ז). הלוקח ירק מן השוק ונימלך להחזיר, לא יחזיר עד (דמאי ג, ב). פועל: אם משאמר הרי זו שלמים ונמלך ואמר וולד עולה (תמורה ה, ד). נטל את הראשונים לידו אחת ונמלך ונטל את השניין (ידים ב, ג).

30. מנע עצמו

אל תמנע עצמך מללמד עליו חובה (ספרי דברים קעח, 222). וכן בירוש' שבת ד, א: לעולם אל ימנע אדם עצמו מלילך לבית המדרש. 'עצמו' לא ייחשב כמושא ראשון של 'מנע', שכן הוא מותאם לו במין ובמספר ולא יבוא אלמנט אחר במקומו. 'מנע עצמו' נרדף ל'נמנע'. לעומת זאת במקרא נמצא גם 'מנע' תלת-אתרי, כגון: אשר מנעך ה' מבווא בדמים (שמ"א כה: כז).³⁵

31. נמנע

נמנעו מלהביא, היתקינו שיהוא מקרין (ביכורים ג, ז). מימיהם של כהנים לא נימנעו מלשרוף את הבשר (עדיות ב, א). לעולם אל תימנע לומר, אחד שתי הלחם... (תוס' מנחות יא, א). מימיהם של בעלי בתים לא נמנעו מלהיות אוכלין זה אצל זה (תוס' דמאי ב, ב). בינוני: לא נמנעו עושיין טהרות אלו על גבי אלו (יבמות א, ד). לא נמנעו עושיין טהרות אלו על גבי אלו (תוס' יבמות א, יא).³⁶ המבנה מצוי במקרא, כגון: אל נא תמנע מהלך אלי (במדבר כב: טז).

35 עיין במאמרו של מ"צ קרדי, 'תיאור תחבירי-סמנטי של 'מנע' בלשון המקרא', בית מקרא עב (תשל"ח), עמ' 86-92.

36 קוסובסקי השלים בקונקורדנציה: לא נמנעו [להיות] עושיין... — אבל אין צורך בכך. ראה מה שכתבנו בפרק א'. והשווה בארמית: לא מתמנעין רבנן דרשין בין הא לחית (ירוש' פאה כ ע"ב).

32. מצא

כשתמצא לומר שלש רביעיות הן. כיצד? (תוס' אהלות ד, יב). שתמצא לומר כלל שרבי עקיבא (ספרא וייס כט 2 = דפוס. בכ"י אסמני, קל: שתמצא [או]). כשתמצא לומר לעולה יחיד (ספרא, וייס מ 3 = דפוס. בכ"י אסמני, קעח: שתמצא או). בינוני: כשתמצא אומר קצר הקדש ולקח ישראל פטורה (ספרי דברים רכג, 299). כשתמצא אומר מעצרת ועד החג מביא (ספרי דברים רכז, 317).

מצא = יכול. שימוש זה רגיל בתלמוד הבבלי, כגון: כשתמצא לומר (עירובין כט ע"ב). אם תמצא לומר (גיטין פג ע"ב). הכתיב ביו"ד אחרי הצד"י מלמד על תנועת e, אלא שהבניין אינו מוכרע: קל או נפעל (השורש מצ"א על דרך ל"י?). בספרא הפועל מנוקד כנפעל. בארמית הבבליית מצוי השימוש ב'מצא' במקום 'כהל', יכול' שבארמית הקדומה והממלכתית, ואף בה מצויים מבנים שונים: מצי + ש"פ; מצי + בינוני; מצי + משפט.

33. נתנבא

המתנבא לעקור דבר מדברי תורה (תוס' סנה' יד, יג). אם מתנבא לבטל מקצת ולקיים מקצת פטור (תוס' סנה' יד, יג). מבנה זה (התנבא + ש"פ) לא נמצא במקרא.

34. נדר

נדרה מלהניק את בנה (תוס' כתובות ה, ה — כ"א; בכ"י וברפוס: שלא להניק). שיפעל: נדרה שלא תתיבם (תוס' יבמות יג, ז). נדרה שלא תשאל נפה וכברה (תוס' יבמות ז, ד).

35. נהג

בזמן שנהגו ללכת בדרכי אבותן (נידה ד, ב). מקום שנהגו לברך יברך, [ושלא לברך] לא יברך (מגילה ד, א). מקום שנהגו להיות אבלים הולכין לאחר המיטה — הולכין (תוס' פסחים ג, טז). אמרו להם: לא היו נוהגין להיות רוחצין שני אחין כאחד (תוס' מועד קטן ב, טו). אמרו לו: לא היו נוהגין כן להיות יושבין על ספסל של גוים בשבת (תוס' מו"ק ב, טו). בינוני: נוהגין היו בית אבא נותנין פאה אחת (פאה ב, ד — כ"ק, כ"פ. בדפוס: שנותנין, שהיו נותנין). שיפעל: אלא שנהגו כהנים שלא יהו מקיימים את הגפיים טמאין (תוס' כלים ב"ב ג, ז)³⁷.

36. נטה

אלא משכלו ימיו, משנטה למות (ספרי דברים נד, 122). השימוש במקרא בתבנית זו קרוב למשמעו המוחשי של הפועל, כגון: ולא נטה ללכת על הימין (ש"מ"ב ב: יט); אבל בבבלי ובמדרשי האגדה נמצא שימוש כבספרי, כגון: מי שחלה ונטה למות (שבת לב ע"ב).

37 ומצאתי הונהג + משפט: הונהגו שיהו קורין אותה לרבים (תוס' מגילה ב, ח), אבל כך רק בכ"י; ואילו בכ"א: הנהיגו שיהו קטנים קורין...

37. נטל

נטל לקרות, סמוכין לעיר בטלין (תוס' סוכה ד, יא-יב). נטל לקרות, מעבירין תבשיל; גמר מלקרות (שם, שם). 'נטל' משמש כאן בהוראת 'התחיל'.³⁸

38. הסיע את ליבו

מי שהיה טהור והסיע את ליבו מלאכל (טהרות ז, ח [2x]).

39. נתן עיניו

נתן עיניו ללוות ממנו (ב"מ ה = ספרי דברים רסג, 285). ונתן עיניו לגרש את אשתו (תוס' ערכין ד, ה). היוורד לנכסי אשתו ונתן עיניו לגרשה (תוס' כתובות ח, ב). כך בכי"ו, אבל בכי"ע: ונתן בה עיניו לגרשה; 'בה' — כינוי מקדים למושאו של שם-הפועל.

40. סיים

שממקום שסיים יעקב אבינו לברך את ישראל, משם התחיל משה לברכם (ספרי דברים שמב, 392).

41. הספיק

ולא הספיק להגביהה עד שנפלה אחרת (תרומות ה, ח). נחקרו העדים לא הספיקו לומ' מקודש עד שחשיכה (ר"ה ג, א). אינה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות (סוטה ג, ד). תבנית זו מצויה הרבה ולעולם בשלילה: לא הספיק + ש"פ + עד ש... אבל מצאנו בבן סירא מב, כד בלא התוספת 'עד ש': לא הספיקו קדושי אל לספר נפלאותה. פועל זה מצוי בתבנית אחרת תלת-אתרית, אלא שבה לא נתפרש צ"ש (= המבצע של הפועל המפורש), כגון: אמר ליתן ולא נתן... אמר ליתן ולא הספיק בידו ליתן (ספרי דברים קיז, 176).

אמ' ליתן ולא הספיק בידו ליתן, נותנין לו... (תוס' פאה ד, יז). לכאורה: לא הספיק בידו = 'לא עלה בידו, לא יכול'; אבל אפשר שבמקורו היה: ולא הספיק [הקב"ה] בידו... כמו: הלומד מספיקין בידו ללמוד וללמד (אבות ד, ב) — נושא סתמי המצביע על כוח עליון.

42. עלה גורלו

שעלה גורלו להיות כהן גדול (ספרא, ת, ט). שעלה גורלו להיות כהן גדול (תוס' יומא א, 1).

43. נתעצל

מימיו לא נתעצל כהן מלהוציא את הדשן (תמיד ב, ב). ונמצא במזמור תהלים אפוקרפי: ואל תתעצל להודיע עוון.³⁹

38 וכן פירש ילון: 'נשא' = התחיל. קונטרסים לענייני הלשון העברית, א, עמ' 5-6.

39 ראה מה שכתב על כך ח' ילון, פרקי לשון, עמ' 430-431.

44. נפחת

משפלת שניפחתה מלקבל רימונים (כלים יט, י). עריבה גדולה שניפחתה מלקבל רימונים (כלים כ, ד).⁴⁰

45. פסק

פסק מליירד (תוס' סוטה יא, ג). פסקו מלהיות ביצין (תוס' מקוואות א, יג). פסקה מלהיות דומעת (תוס' בכורות ג, ד).

46. פתח

מנין שאם פתח לברך ברכת כהנים (ספרי דברים פב, 148). לא יאמר הואיל ופתחתי לברך אומר... (שם, שם).

47. צרך

צרך הכתוב לומר את כולן (ספרי דברים קלח, 193). צרכו לסמוך (סנה' ד, ד — כ"ק, כ"פ. בדפוס: היו צריכים לסמוך). מפני שצרפו להשביעו, ולמה צרכו להשביעו (תוס' יומא א, ח). והשאר לא צרכו להימנות (תוס' כתובות ה, ד — כ"א).

48. נצרך

נצרך אחד מהם לצאת (תוס' חגיגה ב, ט = סנה' ז, א).

49. הוצרך

ושאר לא הוצרכו לימנות (תוס' כתובות ה, ד — כ"ו). למה הוצרך הכתוב לפרט כל אחד בפני עצמו (מכילתא שירה ד, 129).

50. הצטרך

שמה יצטרכו לתרום (תוס' שקלים ב, ד). שמה יצטרך אחד מבני ישראל לשקול (תוס' שקלים ב, ה).

51. קיבל עליו

הבניי שקיבל עליו לסתור את הכותל (ב"ק ט, ג — דפוס; אך כ"ק וכ"פ: שקיבל עליו את הכותל לסותרו). המקבל עליו להיות חבר, אינו... (דמאי ב, ג). המקבל עליו להיות נאמן (דמאי ב, ב). שיפעל: אלא אם כן קיבלה עליה שתשב בתוכו (תוס' כתובות יא, ז — כ"א וקטע גניזה; בכ"ו ובדפוס: לישב). וקיבלו עליהן שיבואו (תוס' עירובין ו, ט).

52. קדם

כל הקודם להורגן זכה (סנה' א, ד). כל הקודם ליקח נותן לבעלים רביע (תוס' גיטין ג, י). פועל: אם קדמו וכנסו יוציאו (יבמות ג, א). קדמו וכנסו אין מוציאים מידם (יבמות ב, ו).

53. הקדים

הקדים משה לצאת... איחר לצאת... (ספרי דברים יב, 20). לפיכך הקדים המלאך להרוג את משה (מכילתא עמלק א, 191). פועל: ואם אינו יכול לעמוד בו מקדים והורגו (תוס'

40 שימוש כזה נמצא במקרא בפועל 'מעט', כגון: ואם ימעט הבית מהיות משה (שמות יב: ד).

סנה' יא, י). ומצאנו במקרא דוגמה יחידאית והיא בבניין פיעל: על כן קדמתי לברח תרשישה (יונה ד: ב).

54. נראה

אין פוחתין מארבעה חדשים מעוברים בשנה, לא נראה להוסיף⁴¹ יתיר על שמונה (תוס' ערכין א, ז).

55. הרבה

הווי מרבה לחקור את העדים (אבות א, ט). ואל תרבה לעשר עומדות (אבות א, טז). הרבית להתגאות נגד מי שקם נגדך (מכילתא ויהי 134, 136). המבנה מצוי במקרא, כגון: הרבה לעשות הרע... (דה"ב לג: ו).

56. נתרצה

תדע שניתרצה המקום לכפר על עונותיכם (ספרא, קעט). אף על פי שניתרצה המקום לכפר על עוונותיך (ספרא, קפח).

57. רצה

לאחיק הייתי רוצה ליתן ולך [אין] אפשי ליתן (כתובות ו, ב). הרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות והרוצה לעסוק בדיני ממונות ישמש... (ב"ב, י, ח). לא רצה להשתעבד לקוניו (תוס' ב"ק ז, ו). שאם ירצה שלא לזון את עבדו רשיי (גיטין א, ו). שיפעל: הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים (אבות ב, יג). הרוצה שיחכים... והרוצה שיעסוק בדיני ממונות... (ב"ב י, ח — דפוסים).

58. נשבע

נשבע לשנות את הידוע לאדן (שבועות ג, ח). שאין נשבעין לעבר על המצות (גדרים ב, ב). נשבע לבטל את המצוה ולא ביטל — פטור (שבועות ג, ו). שיפעל: נשבע שיתענה בערב שבת, הרי זו שבועת שוא (תוס' תענית ב, ו).

59. השתדל

ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש (אבות ב, ה. כ"פ: השתדר). ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו (אבות ד, יח. כ"פ: השתדר). השתדל לעבר את השנה (ספרא, תנו. בדפוס ונציה — תשתדר). פועל: לעולם ישתדל אדם וילמד את בנו אמנות נקיה (תוס' קידושין ה, טו — כ"ו ודפוס. כ"ע: ללמד). וכן בירוש' קידושין סו ע"ד: ישתדל וילמד את בנו אמנות קטנה.

60. שזה

שהלך ליטול רשות מהגמון שבסורייה ושהא לבוא (עדיות ז, ז). והוא שוקע ושוהא לחזור (נידה ה, ח). פורענותן שוהא לבוא, פורענותן ממהרת לבוא (תוס' סוכה ב, ו). והשוה: כל זמן שהיו בדרך ילד שוהא לבא, נכנסו לעיר ילד ממהר לבא (נידה ס ע"ב).⁴²

41 במקבילה שבמשנה חסר שם-הפועל, אבל אלבק פירש את המאמר במשנה על פי התוספתא: ולא נראה לחכמים להוסיף חדשים מעוברים.

42 ובכן: שוהא לחזור = שוהא וחזור. ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 431.

61. נשתהה

פעם אחת נשתהו העדים מלבוא (ר"ה ד, ד). מה ראית להשתהות וכבר נשתהה ר' טרפון מלבוא לבית המדרש (ספרי במדבר קטז, 133).⁴³

62. שכח

לא שכחתי מלברך ומלהזכיר שמך עליו (מע"ש ה, יא = ספרי דברים שג, 322). תינוקות שטמנו תאינים בשבת ושכחו לעשרן (מעשרות ד, ב). ולא פעל: מי שאכל ושכח ולא בירך (ברכות, ח, ז). שכח אחד מבני החצר ולא ערב (עירובין ו, ח).
לצד: שכח + ש"פ, אנו מוצאים: שכח + ולא פעל — בשלילה בלבד, שכן בחיוב מתקבלת משמעות הפוכה: שכח ופעל, כגון: שכח ואכל ושתה (נדרים ג, ב): שמה ישכחו ויתנו לתוך פיהם (תוס' תרומות ט, ב).

63. השכים

היה משכים לצאת לדרך (תוס' ברכות ג, יט). ובמשכים להביא פסול (תוס' מכשירין ב, ג). פועל: ולמחרת משכימין ובאין לבית דין (סנה' ה, ה). משכים וטובל עד שלא יבוא הממונה (תמיד א, ב). התבנית השכים + ש"פ/ופעל מצויה בספרות האמוראים. השווה לביטוי השגור: הבא להרגך השכם להרגו (ברכות נה ע"א).

64. שנה

מה שעשיתה עשיתה אבל אל תשנה לעשות כן (תוס' תרומות ב, יג). היו שונין אותו לומר אנו ליה וליה עינינו (סוכה ה, ד — כ"ק, כ"פ. בדפוס: היו שונין ואומרים). פועל: בשלושה עשר שונה ומטביל (שקלים ח, ג). מזין על האדם... ושונים ובוצרים (אהלות יח, א). שנה = עשה שנית, כפל.

65. התחילו

עד שיתחילו העם לקצור קציר חיטים (נדרים ח, ד). משם פורענות מתחלת לבוא עליהם (תוס' סוטה ד, יא). מישישבו במקדש התחילו למשכן (שקלים א, ג).
בינוני: התחילו היחידים מתענים שלש תעניות (תענית א, ד). היתחלתי מביא להם ראיות (נגעים ז, ד). התחילה קובלת עליו לחכמים (תוס' כתובות ד, ז).
פועל: ומתחיל ומונה מיד (נזיר ז, ג — דפוס. כ"ק: מונה). אין מתחיל ומונה עד שיטהר (תוס' נזיר ב, יד — כ"א; כ"י ודפוס: למנות). מתחיל ומונה מיד (תוס' נזיר ה, א — כ"א. כ"י ודפוס: מונה). אל יתחיל ויתענה (ספרא, תנד).
אף בסורית מצוי לרוב: שרי + ש"פ, ולידו מעט: שרי + בינוני, ומעט: שרי + דיפעל.⁴⁴

43 כאן לא רק הבניין נשתנה אלא גם ההצרכה (מ"ם המניעה), ואכן גם המשמעות נשתנתה: נשתהו מלבוא = נשתהו ולא באו למועד. ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 431.

44 ראה ח' ילון, פרקי לשון, עמ' 33-34; ע' אבינרי, לשוננו מ (תשל"ו), עמ' 293.